

УДК 657.11:336.226.11

Чирва А.А.
кандидат економічних наук
Національного університету
державної податкової служби України

ОБЛІК ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ТА СЬОГОДЕННЯ

INCOME TAX ACCOUNTING: HISTORICAL AND PRESENT ASPECTS

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена висвітленню історичних аспектів щодо обліку податку на доходи фізичних осіб та проблемам сьогодення. Виокремлено чотири основних історичних етапи щодо змін в облікових засадах по податку на доходи фізичних осіб та наведено аналіз останніх змін в нормативно-правових актах, якими регулюється обліковий процес. Дано оцінку існуючих впроваджених нововведень в обліку податку на доходи фізичних осіб та обґрунтовано необхідність відображення у методичних рекомендаціях висвітлених змін.

Ключові слова: облік податку на доходи фізичних осіб, зміни в законодавстві, об'єкт, база, пільги, ставки.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена историческим аспектам, которые касаются учета налога на доходы физических лиц, и современным проблемам. Выделены четыре основных исторических этапа, касающиеся изменений в учетных основах налога на доходы физических лиц и проанализированы последние изменения в нормативно-правовых актах, которыми регулируется учетный процесс. Дана оценка существующим нововведениям в учете налога на доходы физических лиц и обоснована необходимость отображения в методических рекомендациях этих изменений.

Ключевые слова: учет налога на доходы физических лиц, изменения в законодательстве, объект, база, льготы, ставки.

ANNOTATION

The article is devoted to historical aspects of accounting income tax and nowadays challenges. The purpose of the article is to study the legal framework that influenced the construction of accounting tax on personal income over the period of Ukraine's independence. The paper singled out four main stages on historical changes in accounting principles for tax on personal income and the analysis of recent changes in legal acts governing accounting process. Emphasis on changes such important parameters as object basis, benefits, and rates are made. Their reflection in the accounting records and reports is shown. The existing innovations in the calculation of income tax are valued and the necessity of reflection in the guidelines of highlighted changes is proved.

Keywords: accounting tax on personal income, changes in legislation, facility, facilities, privileges, rates.

Постановка проблеми. Швидкі негативні зміни в економічній системі України змушують суб'єктів господарювання приділяти більшу увагу ефективній організації облікового процесу, особливо на ділянці обліку податків. Виокремлюючи із загального «скороченого» переліку податків і зборів податок на доходи фізичних осіб, необхідно підкреслити його важливість як для суб'єктів господарювання – роботодавців, так і для працівників.

Тому тільки реально оцінивши історичні зміни, які стосуються обліку податку на доходи фізичних осіб, можливо обґрунтувати доцільність

внесення законодавчих змін та надати пропозиції щодо удосконалення облікового процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням організації бухгалтерського обліку податків присвячена велика кількість наукових праць. Серед науковців, які працювали над цією темою, такі вчені, як В.М. Жук, О.С. Кривцов, О.І. Малишкін, Н.В. Овсяк, Н.М. Ткаченко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досягнення вищезазначених науковців мають вагомий науковий результат, однак на сьогодні необхідно додатково дослідити вплив історичних змін на організацію системи бухгалтерського обліку податків в цілому та податку на доходи фізичних осіб зокрема. При цьому важливим є використання законодавчо врегульованих норм, які стосуються обліку податку на доходи фізичних осіб. Такий підхід забезпечить раціональний порядок організації бухгалтерського обліку податку на доходи фізичних осіб та скорочення затрат робочого часу облікових працівників при здійсненні обліку «суміжного» військового збору.

Мета статті полягає у дослідженні змін в нормативно-правових актах щодо обліку податку на доходи фізичних осіб та обґрунтуванні практичних рекомендацій щодо здійснення ефективних облікових процедур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Облік податку на доходи фізичних осіб – важлива складова механізму податкової системи України. Враховуючи зміни, що відбувалися у податковому законодавстві протягом незалежності України, впевнено можна сказати, що цей прямий податок займає провідну роль в обліковій системі кожного суб'єкта господарювання.

Розглядаючи становлення економічної системи незалежної України, слід виокремити наступні історичні етапи. Так, з моменту прийняття Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., було вперше оголошено економічну самостійність України. У документі підкреслювався намір створити банківську, цінову, фінансову, митну і податкову системи, формувати державний бюджет, а при необхідності – ввести власну грошову одиницю. Після оголошення України незалежною демократичною державою 24 серпня 1991 р. розпочалася нова ера в зако-

нотворчому процесі, який мав на меті регулювання обліку системи податків.

Таблиця 1

№	Історичні рамки	Нормативно-правове джерело
I	24.08.1991р. – 26.12.1992 р.	Закон України «Про прибутковий податок з громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства» № 1309-ХІІ від 05.09.1991 р.
II	26.12.1992 р. – 01.01.2004 р.	Декрет Кабінету Міністрів «Про прибутковий податок з громадян» № 13-92 від 26.12.1992 р.
III	01.01.2004 р. – 01.01.2011р.	Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» № 889-IV від 22.05.2003 р.
IV	01.01.2011 р. по теперішній час	Податковий кодекс України

Джерело: розроблено автором відповідно до нормативно-правових джерел за період з 24.08.1991 р. по теперішній час

Розмежування історичних етапів щодо законодавчого регулювання обліку податку на доходи фізичних осіб починаючи з проголошення незалежної України і по теперішній час відповідно нормативно-правових джерел чинних на той момент представлено в таблиці 1.

В таблиці 1 представлені чотири основних історичних етапи, які стосуються розвитку податкової системи незалежної України та безпосередньо обліку податку на доходи фізичних осіб. Розмежування було проведено на основі діючих законодавчих актів, які безпосередньо впливали на облік податку на доходи фізичних осіб.

Так, перша історична межа виділена з 24.08.1991 р., з моменту проголошення незалежності України, і по 26.12.1992 р. і відзначається дією Закону України «Про прибутковий податок з громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства». Значення цього нормативного акту для ставлення облікової системи податку на доходи фізичних осіб (на

Таблиця 2

Визначення основних параметрів

	Перший етап	Другий етап	Третій етап	Четвертий етап
Платники	Громадяни України, СРСР, іноземні громадяни	Громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства	Резиденти, які отримують доходи з джерела походження їх в Україні та нерезиденти	Фізичні особи ☐ резиденти, фізичні особи – нерезиденти, податкові агенти
Об'єкт	Доходи в грошовій або натуральній формі, одержані як на території України, її континентальному шельфі та у виключній (морській) економічній зоні, так і за межами України (для громадян, які мають постійне місце проживання в Україні)	Сукупний оподатковуваний дохід за календарний рік (що складається з місячних сукупних оподатковуваних доходів), одержаний з різних джерел як на території України, так і за її межами (для громадян, які мають постійне місце проживання в Україні)	У резидента: загальний місячний або річний оподатковуваний дохід, який визначається шляхом зменшення загального річного оподаткованого доходу на суму податкового кредиту такого звітного року; доходи з джерелом їх походження з України, які підлягають кінцевому оподаткуванню при їх виплаті; іноземні доходи. У нерезидента є: загальний місячний та річний оподатковуваний дохід з джерелом його походження з України; доходи з джерелом їх походження з України, які підлягають кінцевому оподаткуванню при їх виплаті.	Тотожні поняття
База	Поняття відсутнє	Поняття відсутнє	Поняття відсутнє	Загальний оподатковуваний дохід (дохід – будь-який дохід, який підлягає оподаткуванню), нарахований (виплачений, наданий) на користь платника податку протягом звітного податкового періоду, зменшеного на податкову знижку.
Пільги	20 категорій громадян	Суми виплат, що не включаються до сукупного оподаткованого доходу	Податкова соціальна пільга	Податкова соціальна пільга
Ставки	Застосовувалась прогресивна шкала зі ставками від 2% до 12%, мінімальна заробітна плата не оподатковувалась	Застосовувалась прогресивна шкала зі ставками від 10% до 50%, мінімальна заробітна плата не оподатковувалась	Основні: 13%; 15%	Основні: 15%; 20%

той час прибуткового податку), було важливим з точки зору визначення базових орієнтирів.

Наступний проміжок часу (найдовший) діяв Декрет Кабінету Міністрів «Про прибутковий податок з громадян», в який 14 разів було внесено зміни. Відповідно, кожний новий законодавчий акт, який припиняв дію попередніх, розмежовував історичні рамки, вносив свої корективи, які були іноді кардинальними. Основні зміни торкнулися навіть назви податку, яка була змінена із «прибуткового податку» на більш доцільну — «податок на доходи фізичних осіб». Інші важливі перетворення можна розділити по напрямках змін: об'єкт, база, пільги, ставки, відображення в облікових регістрах та звітних формах (табл. 2).

Аналіз законодавчих змін необхідно розпочинати із змін у тлумаченні категорії «платники податку» на доходи фізичних осіб. Відповідно до двох груп платників у минулому (громадян України (резидентів) та іноземних громадян (нерезидентів)) на сьогодні додалася окрема група — «податковий агент». Такі зміни були обумовлені необхідністю виокремлення групи осіб, які б виконували обов'язки обчислення, утримання з доходів, що нараховуються (виплачу-

ються, надаються) платнику, та перерахування податків до відповідного бюджету від імені та за рахунок коштів платника податків.

При визначенні об'єкта оподаткування податком на доходи фізичних осіб необхідно виділити виникнення додаткових ускладнень з кожним історичним етапом. До введення в дію Податкового кодексу поняття «об'єкт» і «база» були не розмежовані, що додатково вносило плутанину у визначення об'єкта оподаткування податком на доходи фізичних осіб. На теперішній момент обрахована база податку на доходи фізичних осіб зменшується на суму утриманого єдиного соціального внеску (раніше на суму утриманого пенсійного збору).

З введенням в дію норм Податкового кодексу процедура обрахування податку на доходи фізичних осіб спростилася. Виокремлення поняття «база» дозволило акцентувати увагу на можливості застосування податкової знижки. Так, раніше документально підтверджена сума (вартість) витрат платника податку протягом звітного року, на яку дозволяється зменшення його загального річного оподатковуваного доходу, одержаного за наслідками такого звітного року у вигляді заробітної плати, мала назву «по-

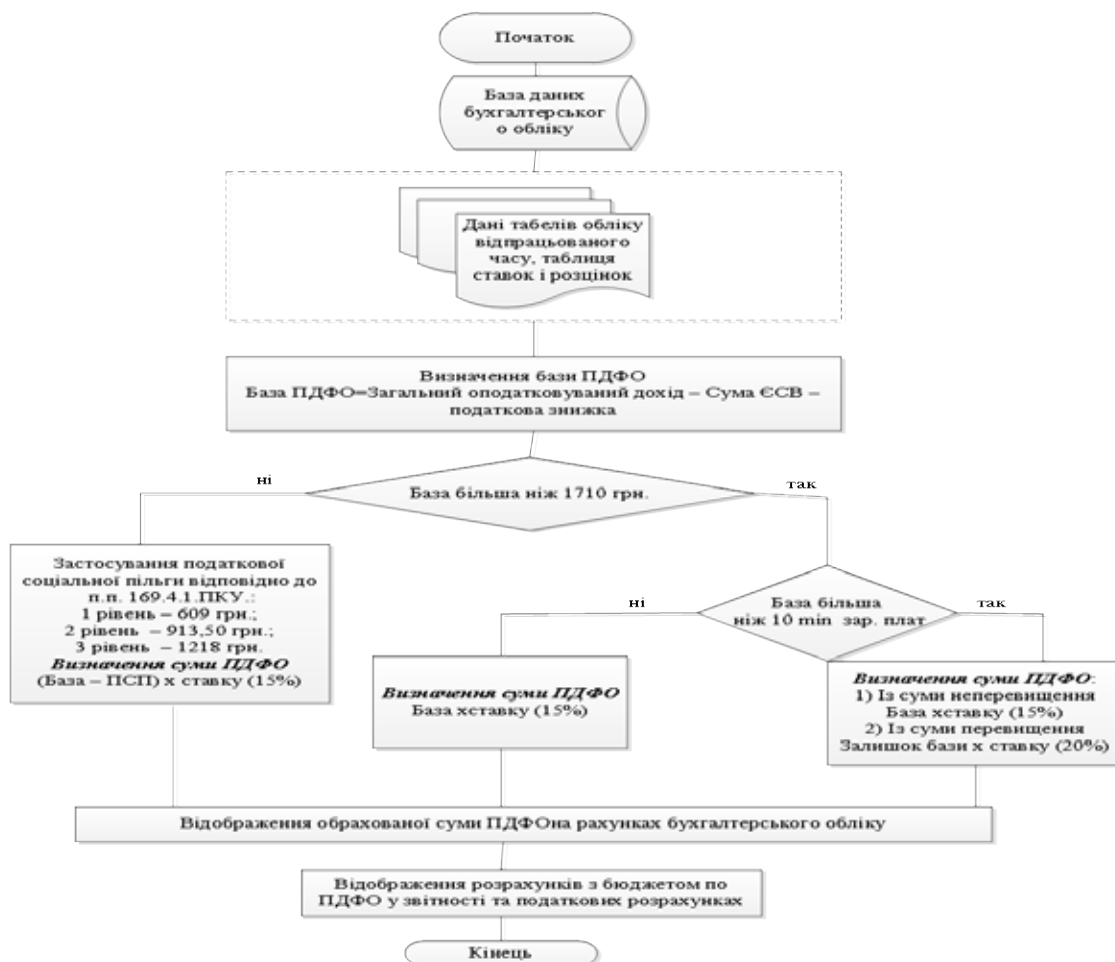

Рис. 1. Алгоритм облікового процесу по розрахункам з бюджетом з податку на доходи фізичних осіб

* розроблено автором відповідно до нормативно-правових джерел чинних на 01.01.2015 р.

датковий кредит». Таке подвійне тлумачення вносило плутанину при здійсненні облікових процедур при обрахуванні податку на додану вартість, коли категорія «податковий кредит» з податку на доходу фізичних осіб виступала омонімом до категорії «податковий кредит» з податку на додану вартість.

Така важлива складова процесу обліку податку на доходи фізичних осіб, як «пільги», мала місце на кожному історичному етапі, але змінювалась під впливом економічних обставин. Існуюча сьогодні податкова соціальна пільга дозволяє діяти принципу соціальної справедливості при обрахуванні податку на дохід фізичних осіб. Беручи до уваги новий прожитковий мінімум для працездатної особи (тобто 1218 грн.), з 01 січня 2015 р. податкова соціальна пільга (ПСП) отримує такі розміри: 1) 100% (ПСП) дорівнює 609 грн.; 2) 150% (ПСП) – 913,50 грн.; 3) 200% (ПСП) – 1218 грн. Згідно пункту 169.4.1 ПКУ [1], податкова соціальна пільга може застосовуватися до доходу працівника у вигляді заробітної плати, якщо розмір доходу не перевищує прожиткового мінімуму, встановленого для працездатної особи станом на 01 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 грн., тобто 1710 грн.

Основні зміни на кожному історичному етапі відбувалися у розмірах ставок податку на доходи фізичних осіб. При дії прогресивної шкали оподаткування податку на доходи фізичних осіб не оподатковувалася розмір мінімальної заробітної плати, і ставки збільшувалися разом із розміром оподаткованого доходу. Але не дивлячись на збільшення ставок майже удвічі, доходи бюджету від прибуткового податку з громадян в цей період не збільшились, а зменшились – внаслідок ухилення від сплати по таких необгрунтованих з економічної точки зору ставках. Досить довго (до 2004 р.) в Україні застосовувалась прогресивна шкала оподаткування, з мінімальною ставкою 10% та максимальною – 90%. Розмір ставки залежав від обсягу оподаткованого доходу. З 2004 р. застосовувалися пропорційні ставки, які не залежать від обсягу оподаткованого доходу, а лише від виду доходу та статусу (резидент чи нерезидент) платника.

На даний час залишилась без змін основна ставка утримань після вирахування єдиного соціального внеску, на рівні 15%, яка стосується розміру доходів у межах 10 мінімальних заробітних плат. Розмір мінімальної заробітної плати з 01 січня 2015 р. до 01 грудня 2015 р. становить 1218 грн., відповідно, граничний розмір оподаткованого доходу – 12180 грн.

З 01 грудня 2015 р. розмір мінімальної заробітної плати підвищений до 1378 грн., і граничний розмір доходу, який оподатковується ставкою 15%, відповідно, збільшиться також. З суми перевищення доходу у 10 мінімальних заробітних плат застосовується ставка 20% (раніше 17%).

Згідно з вищенаведеним, можна представити алгоритм дій платників податку на доходи фізичних осіб згідно з чинним законодавством станом на 01.01.2015 р. (рис. 1.)

Важливість податку на доходи фізичних осіб та зміни в його базових поняттях підкреслена тим, що він безпосередньо пов'язаний з обліком нарахування заробітної плати. І саме етапу розрахунку податків і зборів в обліку нарахування заробітної плати найбільш торкнулися зміни законодавства. Тому при удосконаленні облікових процедур з податку на доходи фізичних осіб треба володіти змістом самих понять «платники», «об'єкт», «база», «пільги», «ставки». І тільки за таких умов можливо раціонально застосовувати концепцію обліку податку на доходи фізичних осіб.

Після проведення всіх розрахункових процедур для визначення суми податку на доходи фізичних осіб з використанням наведеного алгоритму визначений розмір податку необхідно відобразити на рахунках бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і госпо-

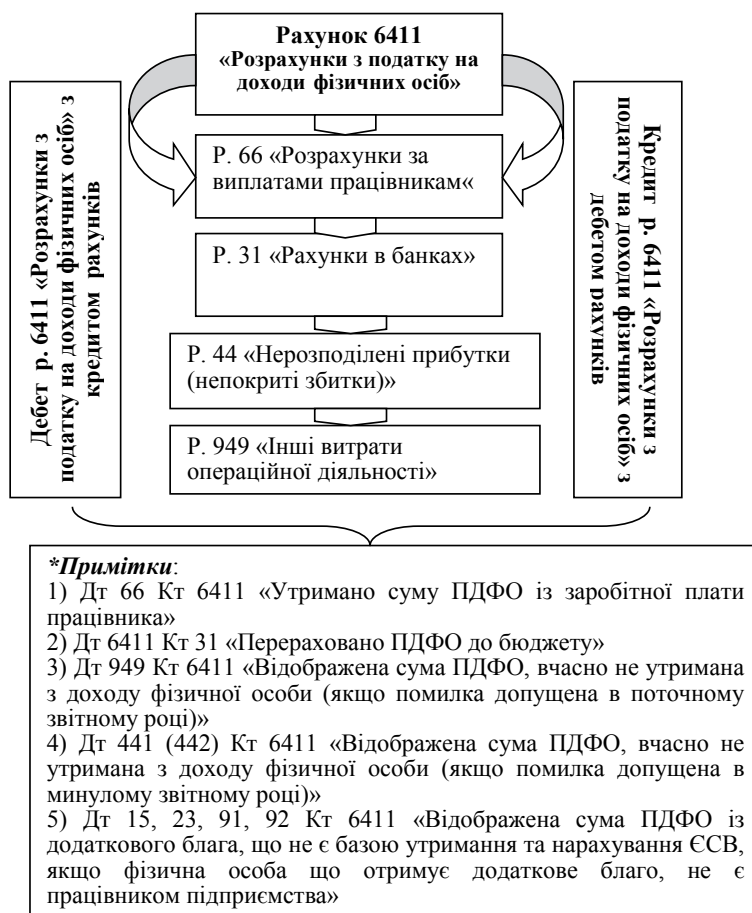

Рис. 2. Кореспонденція рахунків з рахунком третього порядку 6411 «Розрахунки за податком на доходи фізичних осіб»

дарських операцій підприємств і організацій. Згідно з Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, від 30.11.1999 р. № 291 [2], облік сум обрахованих податків ведеться на рахунку другого порядку 641 «Розрахунки за податками й платежами», який призначено для узагальнення інформації про розрахунки підприємства за усіма видами платежів до бюджету, включаючи податки з працівників підприємства. При цьому доцільно в робочі плани рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій додати рахунок третього порядку 6411 «Розрахунки з податку на доходи фізичних осіб» для спрощення облікових процедур (рис. 2).

Відображення суми податку на доходи фізичних осіб на рахунках бухгалтерського обліку – один із завершальних етапів облікових процедур, який передуює відображенню нарахованих сум ПДФО у звітних формах. Важливо обов'язково відобразити розрахунки з податку на доходи фізичних осіб в рядку 1620 «Поточна кредиторська заборгованість за розрахунками з бюджетом» Балансу (звіту про фінансово-майновий стан підприємства) форми № 1.

Більш детальна інформація про розрахунки з бюджетом з податку на доходи фізичних осіб відображається у податковому розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податку, і сум утриманого з них податку (Форма № 1ДФ). Порядок заповнення звіту № 1-ДФ затверджений Наказом Міністерства Доходів і зборів № 49 від 21.01.2014 р. [3]. Податковий розрахунок можна здати в електронній формі за добровільним рішенням податкового агента. Звіт здається щокварталу протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного кварталу. Надання податковими агентами звіту за період, в якому проводилися процедури їх припинення, здійснюється до завершення цих процедур. Звіт надається в органи ДПС за місцезнаходженням юридичної особи або її відокремлених підрозділів. Якщо відокремлений підрозділ юридичної особи не уповноважений нараховувати, утримувати і сплачувати податок до бюджету, звіт окремою порцією за цей підрозділ представляє юридична особа в органи ДПС за своїм місцезнаходженням та копію такого розрахунку направляє в орган ДПС по місцезнаходженням відокремленого підрозділу. Самозайняті особи (підприємці або ве-

дучі незалежну професійну діяльність) надають звіт в ДПС за місцем проживання.

Висновки. Представлені історичні етапи показують зміни, які відбувалися в формуванні дієвої податкової системи та раціоналізації облікового процесу з обліку податку на доходи фізичних осіб. На кожному з виокремлених етапів відбувалося упорядкування основних понять, таких як «платники», «об'єкт», «база», «пільги», «ставки». Зміни, які відбувалися, були обумовлені як об'єктивними (з розвитком ринкових відносин змінюються форми одержання доходу), так і суб'єктивними чинниками (насамперед політичними — намаганням за допомогою прогресії вирівняти доходи малозабезпечених і високозабезпечених верств населення). Але деякі з них було впроваджено на короткий термін і скасовано при їх недієвості, тобто невиконанні основної функції – наповнення бюджету.

Категорії, які діють сьогодні — базові елементи сучасного облікового процесу з обліку податку на доходи фізичних осіб. Здійснивши історичний екскурс щодо законовчих змін стосовно податку на доходи фізичних осіб, можна впевнено стверджувати, що теперішній стан облікового процесу з податку на доходи фізичних осіб – це наслідки всіх проведених перетворень, що унаочнено у представленому алгоритмі. Удосконалення облікового процесу з податку на доходи фізичних осіб можливе при спрощенні облікових процедур, що скоротить трудовитрати при роздільній виплаті заробітної плати (за першу і другу половини місяця) і буде сприяти процесу легалізації доходів фізичних осіб.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена Наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99/page13>.
3. Наказ Міністерства доходів № 49 від 21.01.2014 р. «Про затвердження форми Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податку, і сум утриманого з них податку (форма № 1ДФ) та Порядку заповнення та подання податковими агентами Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податку, і сум утриманого з них податку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0228-14>.